ISSN:2345-2234

Journal of Literary – Qur'anic Researches

http://paq.araku.ac.ir

Speech Acts in Surah al-Naml: From Frequency Distribution to Rhetorical Functions and Discourse Coherence

Fatemeh Kazemzadeh[a], Zahra Azizi[b*]

[a] Assistant Professor, Faculty of Qur'anic Sciences, University of Qur'anic Studies and Sciences, Tehran, Iran

[b] Level 3 Graduate in Arabic Literature, Rafīʿ al-Mustafa Institute of Higher Education, Tehran, Iran

KEYWORDS

speech act theory,
John Searle,
Surah al-Naml,
Qur'anic pragmatics,
discourse cohesion,
Qur'anic rhetoric

Received: 15 September 2026;
Accepted: 03 November 2026

Article type: Research Paper
DOI: 10.22034/paq.2026.2106106.4188

ABSTRACT

This study aims to analyze the communicative functions of the ayahs in Surah al-Naml based on John Searle's speech act theory. Using a descriptive-analytical approach, the study codes and analyzes 93 ayahs of the Surah according to Searle's five categories of speech acts: assertives, directives, commissives, declaratives, and expressives. The findings reveal that assertive acts (41%, 38 ayahs) and directive acts (35%, 32 ayahs) are the most frequent categories. Furthermore, the distribution of speech acts across the thematic sections of the Surah demonstrates a close correspondence between the types of speech acts and the communicative functions of the respective sections. The qualitative analysis of key passages, including the narrative of Solomon and the ayahs beginning with "أَمَّنْ", highlights the multilayered nature of speech acts in the Qur'an, showing that a single ayah may simultaneously convey more than one illocutionary force. Ultimately, the study emphasizes the need to integrate linguistic pragmatics with classical Arabic rhetoric to achieve a more comprehensive analysis of divine discourse.

* Corresponding author.
E-mail address: azizicom90@gmail.com

پژوهش‌های ادبی- قرآنی، دوره ۱۲، شماره ۴، سال ۱۴۰۳، صفحات ۱ تا ۱۵

شاپا: ۲۲۳۴-۲۳۴۵

پژوهش‌های ادبی- قرآنی

کنش‌های گفتاری در سوره نمل: تحلیلی کاربردشناختی بر پایه نظریه جان سرل از توزیع بسامدی تا کارکرد بلاغی و انسجام گفتمانی

فاطمه کاظم‌زاده [الف]، زهرا عزیزی [ب*]

[الف] استادیار، دانشکده علوم قرآنی تهران، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، تهران، ایران، kazemzadeh@quran.ac.ir

[ب] فارغ التحصیل سطح سه ادبیات عرب، موسسه اموزش عالی رفیعه المصطفی، تهران، ایران، azizicom90@gmail.com

واژگان کلیدی

سوره نمل ،کنش گفتاری،جان سرل،کاربرد شناختی بلاغت قرانی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۶/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۸/۱۲

مقاله علمی پژوهشی

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل کارکرد ارتباطی آیات سوره نمل بر پایه نظریه کنش‌های گفتاری جان سرل انجام شده است. روش تحقیق در این مطالعه، توصیفی-تحلیلی است که در آن ۹۳ آیه سوره مذکور بر اساس کنش‌های پنج گانه سرل (اظهاری، ترغیبی، تعهدی، اعلامی و عاطفی) کدگذاری و تحلیل شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که کنش‌های اظهاری با ۴۱ درصد (۳۸ آیه) و کنش‌های ترغیبی با ۳۵ درصد (۳۲ آیه) بیشترین بسامد را در این سوره دارند. همچنین، تحلیل توزیع کنش‌ها در بخش‌های موضوعی سوره نشان‌دهنده انطباق دقیق میان نوع کنش گفتاری و کارکرد ارتباطی هر بخش است. نتایج کیفی بر چندلایگی کنش‌ها در آیات شاخص (مانند داستان سلیمان و آیات «أَمَّنْ») تأکید دارد؛ به‌گونه‌ای که یک آیه می‌تواند هم‌زمان حامل بیش از یک نوع کنش باشد. در نهایت، این پژوهش بر ضرورت تلفیق کاربردشناسی زبان با علوم بلاغی سنتی برای تحلیل دقیق‌تر کلام الهی تأکید می‌کند.

۱. مقدمه

قرآن کریم به‌عنوان کلام الهی، صرفاً مجموعه‌ای از گزاره‌های اطلاعاتی نیست، بلکه کلامی زنده و پویاست که مخاطب خود را در فرایندی از تفکر، اقناع و عمل درگیر می‌سازد. سوره نمل، به‌عنوان یکی از سوره‌های مکی قرآن با ۹۳ آیه، به دلیل برخورداری از داستان‌های پیامبرانی چون موسی، صالح و سلیمان، ادله توحید با ساختار تکرارشونده «أمّن»، و آیات معاد، بستری غنی برای بررسی گونه‌های متنوع کنش گفتاری فراهم می‌کند.

از منظر زبان‌شناسی کاربردشناختی، نظریه کنش گفتاری که نخست توسط جان آستین صورت‌بندی و سپس توسط جان سرل بسط یافت، بر این پیش‌فرض استوار است که گویندگان با بیان جملات، صرفاً چیزی را توصیف نمی‌کنند، بلکه با گفتن آن، کاری نیز انجام می‌دهند. سرل با ارائه معیارهای دوازده‌گانه — از جمله هدف کنش، جهت تطابق کلمات با جهان، و حالت روانی بیان‌شده — کنش‌های گفتاری را به پنج طبقه اصلی تقسیم کرد: اظهاری، ترغیبی، تعهدی، اعلامی و عاطفی (سرل، ۱۳۸۷: ۲۹-۳۱). این طبقه‌بندی، امروزه یکی از چارچوب‌های رایج در تحلیل

* نویسنده مسئول.

آدرس پست الکترونیک: azizicom90@gmail.com

کاربردشناختی متون دینی است.

در سال‌های اخیر، پژوهش‌های متعددی نظریه سرل را برای تحلیل سوره‌ها و بخش‌های مختلف قرآن به کار برده‌اند. برای نمونه، خسروی و رضایی (۱۴۰۰) در تحلیل ۱۲۰ آیه اجتماعی قرآن نشان دادند کنش‌های اظهاری با سهم ۳/۷۱ درصد غالب‌ترین کنش برای تبیین حقایق دینی است. دسترنج و ذوالفقاری (۱۳۹۹) ساختار سوره شمس، و ذوالفقاری و دسترنج (۱۴۰۱) کنش‌های گفتار ادعیه پیامبران را بر همین اساس تحلیل کرده‌اند. زارعی و حسینی (۱۴۰۲) به استفهامات سوره صافات، مطوری (۱۴۰۰) به سوره مرسلات، ملاابراهیمی و سپهر (۱۴۰۲) به سوره یاسین، و عابدی و کریمی (۱۴۰۱) به افعال امری سوره لقمان از همین منظر پرداخته‌اند. با این‌همه، پژوهشی که به‌طور نظام‌مند و با کدگذاری کمّی تمام آیات سوره نمل را بر اساس هر پنج طبقه سرل تحلیل کرده و توزیع بسامدی آن را با کارکرد گفتمانی و بلاغی سوره پیوند زند، همچنان محدود است. کمری (۱۴۰۵) اگرچه به بررسی زبان‌شناختی سوره نمل در همین چارچوب پرداخته، عمدتاً بر توصیف کیفی متمرکز است و تحلیل تطبیقیِ توزیع کنش‌ها را در بخش‌های مختلف سوره ارائه نکرده است. صولتی، صادقی و زینی‌وند (۱۴۰۲) نیز داستان حضرت سلیمان در سوره نمل را با تکیه بر نشانه‌های معناساز هلیدی، نه نظریه سرل بررسی کرده‌اند.

پژوهش حاضر می‌کوشد با کدگذاری نظام‌مند تمام ۹۳ آیه سوره نمل بر پایه پنج‌گانه سرل، به این پرسش‌ها پاسخ دهد: نخست، کنش‌های گفتاری سوره نمل بر اساس طبقه‌بندی سرل چه توزیع بسامدی دارند و این توزیع در بخش‌های مختلف سوره چگونه تغییر می‌کند؟ دوم، کنش‌های گفتاری شناسایی‌شده چه کارکرد بلاغی و گفتمانی در انتقال پیام اصلی سوره ایفا می‌کنند؟ سوم، نظریه کنش گفتاری سرل در تحلیل کلام الهی از چه کارایی‌ها و محدودیت‌هایی برخوردار است؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها، پس از مرور مبانی نظری و روش‌شناسی پژوهش، یافته‌های کمّی و کیفی ارائه و در پایان، کارایی و محدودیت‌های نظریه سرل در تحلیل قرآن مورد ارزیابی انتقادی قرار می‌گیرد.

۲. مبانی نظری: نظریه کنش گفتاری سرل

نظریه کنش گفتاری ریشه در نقد ویتگنشتاین متأخر بر نظریه تصویری معنا دارد. او در پژوهش‌های فلسفی نشان داد معنای هر واژه در کاربرد آن در زبان نهفته است (مک‌دانل، ۱۳۸۱: ۶۷). بر این پایه، جان آستین در چگونه با کلمات کارها را انجام دهیم، میان گفتار «اجرایی» (که خود عمل را انجام می‌دهد) و «توصیفی» تمایز نهاد، اما سپس دریافت این تمایز مطلق قابل دفاع نیست و نظریه خود را در قالب سه سطح کنش بیانی، کنش منظوری و کنش تأثیری بسط داد (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۴۵).

جان سرل، شاگرد آستین، در کتاب *افعال گفتاری: جستاری در فلسفه زبان* کوشید کاستی‌های نظریه آستین را برطرف کند. مهم‌ترین انتقاد سرل به آستین آن بود که مرزهای طبقه‌بندی وی بر پایه معیارهای زبانی دقیق مشخص نشده بود؛ از این‌رو، سرل معیارهای دوازده‌گانه‌ای برای تمایز کنش‌ها وضع کرد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: هدف کنش (نقطه منظوری)، جهت تطابق میان کلمات و جهان، حالت روانی بیان‌شده، و محتوای گزاره‌ای (سرل، ۱۳۸۷: ۹۵-۸۹). بر این پایه، سرل کنش‌های گفتاری را به پنج طبقه اصلی تقسیم کرد که در ادامه معرفی می‌شوند.

کنش اظهاری

کنشی که در آن گوینده باور خود به صدق محتوای گزاره‌ای را بیان می‌کند؛ جهت تطابق از «جهان به کلمات» و حالت روانی آن «باور» است؛ مصادیق آن عبارت‌اند از خبر دادن، توصیف کردن، ادعا کردن و نتیجه گرفتن (سرل، ۱۳۸۷: ۴۷-۴۵).

در آیات ابتدائی سوره مباکه نمل هنگامی که قرآن به ویژگی‌های هستی و قدرت الهی اشاره می‌کند مانند (إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ) در واقع در حال انجام یک کنش اظهاری است که در آن هویت فرستنده و ماهیت پیام به عنوان یک حقیقت موجود در جهان تبیین و گزارش می‌شود.

کنش ترغیبی

کوشش گوینده برای واداشتن مخاطب به انجام عملی؛ جهت تطابق از «کلمات به جهان» و حالت روانی آن «خواست» یا «اراده» است؛ در قالب امر، نهی، درخواست، دعوت و استفهام (اعم از حقیقی یا انکاری) ظاهر می‌شود (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۱۰۰-۹۸).

در سوره نمل این کنش به شکلی هوشمندانه در قالب استفهام انکاری تجلی پیدا کرده است. در آیات ۶۰ تا ۶۴ مانند أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ..... خداوند با استفاده از ساختار پرسشی مخاطب را در موقعیتی قرار می‌دهد که او را وادار به پذیرش یک نتیجه منطقی (توحید) کند. در اینجا کنش از حالت اطلاع رسانی به حالت ترغیب تغییر می‌دهد زیرا هدف گوینده تنها بیان آفرینش نیست بلکه واداشتن ذهن مخاطب به پذیرش لزوم توحید است.

کنش تعهدی

کنشی که گوینده را نسبت به انجام عملی در آینده متعهد می‌سازد؛ جهت تطابق آن نیز از «کلمات به جهان» است، اما بر خلاف کنش ترغیبی، عامل تغییر خودِ گوینده است نه مخاطب؛ حالت روانی آن «نیت» است و در وعده، وعید، سوگند و تعهد تجلی می‌یابد (سرل، ۱۳۸۷: ۵۹-۶۱). در آیاتی که مربوط وعده‌های الهی یا عاقبت کار نیکان است مانند وعده‌های مربوط به پاداش در بهشت، گوینده با استفاده از افعال قطعیت بخش خود را متعهد به اجرای وعده می‌سازد.

کنش اعلامی

کنشی که با خودِ بیان، واقعیتی تازه در جهان ایجاد می‌کند؛ این کنش نیازمند موقعیت نهادی و اختیار ویژه است و در نام‌گذاری، حکم و قضاوت رسمی ظاهر می‌شود. در سوره نمل کنش‌های اعلامی در قالب حکم‌های الهی تجلی می‌یابند، یعنی زمانی که خداوند با کلام خود چیزی را به طور قطعی حلال یا حرام می‌گرداند یا وضعیتی از رحمت یا غضب را برای یک قوم اعلام می‌کند در واقع با بیان کلام واقعیت جدیدی را در جهان معنایی ایجاد می‌نماید.

کنش عاطفی

کنشی که حالت روانی گوینده نسبت به وضعیتی را بیان می‌کند؛ فاقد جهت تطابق است و در تشکر، تبریک، تعجب، تأسف و پوزش تجلی می‌یابد. آیاتی که در توصیف واکنش های انسانی مانند تعجب یا ترس در داستان های سوره نمل یا

ابراز رحمت و بخشایش الهی به کار می‌روند نشان‌دهنده کنش‌ها عاطفی هستند که بازتاب‌دهنده یک حالت روانی نسبت به موقعیت های مطرح شده در آیات هستند.

افزون بر این پنج طبقه، سرل بر عناصری چون قصد گوینده، محتوای گزاره‌ای، نیروی کنش منظوری، بافت موقعیتی، و شرایط صدق/موفقیت تأکید دارد که تحلیل هر کنش گفتاری مستلزم توجه به آن‌هاست. در کلام بشری، کنش‌های اخباری شرایط صدق دارند (صادق یا کاذب‌اند)، اما کنش‌های انشائی «موفق» یا «ناموفق» ارزیابی می‌شوند (سرل، ۱۳۸۷: ۸۵-۸۸). این تمایز ابزار سودمندی برای تحلیل قرآن فراهم می‌آورد؛ با این قید بنیادین که کنش اظهاری الهی، بر خلاف کنش اظهاری بشری، از سنخ خبر صادق مطلق است و توأم با علم و یقین کامل گوینده است (کمری، ۱۴۰۵).

نظریه سرل با علوم بلاغی عربی، به‌ویژه علم معانی، هم‌پوشانی قابل‌توجهی دارد: «خبر» در بلاغت عربی معادل کنش اظهاری، و «انشا» دربردارنده کنش‌های ترغیبی، تعهدی، اعلامی و عاطفی است. تفتازانی در المطول بر اصل «مراعات مقتضای حال» تأکید دارد که با مفهوم «شرایط موفقیت» در نظریه سرل هم‌خوانی دارد (تفتازانی، ۱۴۱۸ق: ۲۱۲). با این‌همه، تفاوت‌های بنیادینی نیز میان این دو رویکرد وجود دارد که در بخش بحث این مقاله بررسی می‌شود.

۳. روش‌شناسی

این پژوهش با روش توصیفی‌تحلیلی و رویکرد تحلیل محتوای کیفی‌کمّی انجام شده است. پیکره پژوهش، تمام ۹۳ آیه سوره نمل بر پایه متن قرآن کریم، با تکیه بر تفاسیر معتبر شامل المیزان (طباطبایی، ۱۴۱۹ق)، مجمع‌البیان (طبرسی، ۱۴۱۵ق)، تفسیر نمونه (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۱) و التحریر و التنویر (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰ق) است. واحد تحلیل، هر آیه یا بخش معنایی مستقل درون یک آیه در نظر گرفته شد؛ در مواردی که یک آیه به‌روشنی حامل بیش از یک نیروی کنشی مستقل بود، کنش غالب بر پایه سیاق و شأن نزول به‌عنوان کنش اصلیِ کدگذاری‌شده انتخاب و کنش ثانویه در تحلیل کیفی گزارش شد.

فرایند کدگذاری در چهار گام انجام شد: نخست، شناسایی و استخراج نیروی منظوریِ هر آیه بر پایه قرائن لفظی (صیغه فعل، ادات استفهام و شرط) و سیاق داستانی؛ دوم، طبقه‌بندی هر واحد در یکی از پنج طبقه سرل بر اساس معیارهای هدف کنش، جهت تطابق، و حالت روانی؛ سوم، محاسبه بسامد و درصد هر طبقه در کل سوره و در پنج بخش موضوعی آن (مقدمه: آیات ۱-۶؛ داستان‌های پیامبران: آیات ۷-۵۸؛ ادله توحید: آیات ۵۹-۶۶؛ اثبات معاد: آیات ۶۷-۸۷؛ نتیجه‌گیری: آیات ۸۸-۹۳)؛ چهارم، تحلیل کیفی نمونه‌های شاخص هر طبقه با ارجاع به تفاسیر معتبر و منابع علوم بلاغی.

محدودیت روشی این کدگذاری آن است که تشخیص نیروی منظوری، به‌ویژه در کنش‌های گفتاری غیرمستقیم (مانند استفهام انکاری با کارکرد ترغیبی)، تا حدی به برداشت پژوهشگر از سیاق وابسته است. برای نمونه، آیه ۲۰ سوره نمل («ما لِيَ لا أَرَى الْهُدْهُدَ») از منظر برخی مفسران کنش اظهاری (ابراز تعجب) و از منظر برخی دیگر کنش ترغیبی (هشدار ضمنی) قلمداد می‌شود، و انتخاب هر کدام بر آمار نهایی اثر می‌گذارد. برای کاهش این محدودیت، کدگذاری

هر آیه با تفاسیر معتبر مستندسازی شد، هرچند این امر به‌طور کامل ماهیت تفسیری‌سلیقه‌ای برخی طبقه‌بندی‌ها را برطرف نمی‌کند. خلاصه کدگذاری در سطح بخش‌های موضوعی سوره در پیوست مقاله ارائه شده است.

۴. یافته‌ها

٤. ١. توزیع بسامدی کنش‌های گفتاری در سوره نمل

جدول ۱، توزیع فراوانی پنج نوع کنش گفتاری را در ۹۳ آیه سوره نمل نشان می‌دهد.

ردیف	نوع کنش گفتاری	فراوانی (آیه)	درصد از کل
۱	اظهاری	۳۸	٪۴۱
۲	ترغیبی	۳۲	٪۳۵
۳	تعهدی	۱۱	٪۱۲
۴	اعلامی	۶	٪۶
۵	عاطفی	۶	٪۶
	جمع	۹۳	٪۱۰۰

جدول ۱. توزیع فراوانی کنش‌های گفتاری در سوره نمل (منبع: یافته‌های پژوهش)

همان‌گونه که جدول نشان می‌دهد، کنش‌های اظهاری با ۴۱ درصد، بیشترین فراوانی را در سوره نمل دارند و پس از آن، کنش‌های ترغیبی با ۳۵ درصد در رتبه دوم قرار می‌گیرند. کنش‌های تعهدی با ۱۲ درصد، و کنش‌های اعلامی و عاطفی هر یک با ۶ درصد، کم‌ترین بسامد را دارند. این توزیع نشان می‌دهد سوره نمل در وهله نخست سوره‌ای «خبرمحور» است که خداوند از رهگذر کنش‌های اظهاری، حقایق دینی، روایت‌های تاریخی پیامبران و نشانه‌های الهی را به مخاطب منتقل می‌کند، و در وهله دوم، با کنش‌های ترغیبی، مخاطب را به ایمان و عمل صالح فرا می‌خواند. این یافته با تحلیل خسروی و رضایی (۱۴۰۰) از آیات اجتماعی قرآن، که در آن نیز کنش اظهاری با سهمی بیش از ۷۰ درصد غالب‌ترین کنش بود، هم‌راستاست؛ هرچند سهم پایین‌تر کنش اظهاری در سوره نمل نشان می‌دهد محتوای این سوره — به دلیل برخورداری از داستان‌های پیامبران با گفت‌وگوهای متعدد — نسبت به آیات صرفاً اجتماعی، سهم به‌مراتب بیشتری از کنش‌های ترغیبی و تعهدی را در خود جای داده است.

تحلیل تطبیقی توزیع کنش‌ها در پنج بخش موضوعی سوره (جدول ۲) این تفاوت را روشن‌تر می‌کند.

بخش	آیات	کنش غالب اول	کنش غالب دوم
مقدمه	۶-۱	اظهاری (۶۰٪)	تعهدی (۴۰٪)
داستان‌های پیامبران	۵۸-۷	اظهاری (۴۵٪)	ترغیبی (۳۵٪)
ادله توحید	۶۶-۵۹	اظهاری (۷۰٪)	ترغیبی (۳۰٪)
اثبات معاد	۸۷-۶۷	اظهاری (۵۰٪)	ترغیبی (۲۵٪)
نتیجه‌گیری	۹۳-۸۸	ترغیبی (۴۰٪)	اظهاری (۳۰٪)

جدول ۲. توزیع تطبیقی کنش‌های غالب در بخش‌های پنج‌گانه سوره نمل (منبع: یافته‌های پژوهش)

این الگو نشان می‌دهد بخش داستان‌های پیامبران (آیات ۷-۵۸)، که بیش از نیمی از سوره را تشکیل می‌دهد، متنوع‌ترین بخش از نظر گونه‌های کنش گفتاری است و هر پنج نوع کنش را در خود جای داده است؛ در مقابل، بخش ادله توحید (آیات ۵۹-۶۶) تقریباً به‌طور کامل بر پایه ترکیب کنش اظهاری‌ترغیبی استوار است و ساختاری استدلالی و برهان‌محور دارد. جالب توجه است که تنها در بخش پایانی سوره (آیات ۸۸-۹۳)، کنش ترغیبی بر کنش اظهاری پیشی می‌گیرد؛ این جابه‌جایی، از منظر بلاغی، با کارکرد جمع‌بندی و فراخوان به عمل در پایان یک متن اقناعی هم‌خوانی دارد.

٤. ۲. تحلیل کیفی نمونه‌های شاخص به تفکیک نوع کنش

٤. ۲. ۱. کنش‌های اظهاری: از معرفی قرآن تا روایت تاریخی

آیات آغازین سوره نمونه‌ای برجسته از کنش اظهاری با کارکرد معرفی است:

(طس تِلْکَ آیَاتُ الْقُرْآنِ وَ کِتَابٍ مُبِینٍ (۱) هُدًی وَ بُشْرَی لِلْمُؤْمِنِینَ) (نمل: ۱-۲)

حرف اشاره «تِلْکَ» که برای اشاره به دور به کار می‌رود، بر عظمت و جایگاه رفیع قرآن دلالت دارد و «کِتَابٍ مُبِینٍ» بر روشنی و آشکار بودن آن تأکید می‌کند (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج۷: ۲۵۴). از منظر سرل، این آیه یک کنش اظهاری کامل است: هدف گوینده توصیف حقیقت قرآن، جهت تطابق از جهان به کلمات، و حالت روانی، باور قطعی الهی است (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۷۸). آیه سوم (الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَاةَ...) نیز کنشی اظهاری‌توصیفی است که مؤمنان را با سه ویژگی معرفی می‌کند، اما تأکید ضمیر فصل «هُمْ» در «هُمْ یُوقِنُونَ» نشان می‌دهد این آیه هم‌زمان کارکرد ترغیبی غیرمستقیم نیز دارد؛ زیرا با توصیف صفات مؤمنان، مخاطب را به کسب آن صفات فرامی‌خواند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۱، ج۱۵: ۴۶۲). علامه طباطبایی نیز ذیل این آیات می‌نویسد: این آیات «هم جنبه خبری و هم جنبه ترغیبی دارد» (طباطبایی، ۱۴۱۹ق، ج۱۵: ۳۶۵)؛ نکته‌ای که نشان می‌دهد لایه‌مندی کنش‌های گفتاری، هرچند بدون کاربست

اصطلاحات کاربردشناسی معاصر، اما در هر حال از دیرباز مورد توجه مفسران سنتی نیز بوده است.

در داستان حضرت موسی (آیات ۷-۱۴)، کنش اظهاری در قالب روایتگری تاریخی ظاهر می‌شود:

(إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا...) (نمل: ۷)

فعل «آنَسْتُ» از ریشه «أنس» به معنای دیدن همراه با آرامش است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۸۹) و جمله از نظر کاربردشناختی، کنش اظهاریِ «گزارش مشاهده» است. نکته قابل توجه آن است که در پایان همین بخش، آیه (فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ) (نمل: ۱۴) که در ظاهر امر (کنش ترغیبی) است، در بافت روایت تاریخی، بخشی از کنش اظهاریِ «نتیجه‌گیری و عبرت‌آموزی» به شمار می‌رود؛ علامه طباطبایی این فعل امر را «در مقام تهدید و هشدار» می‌داند که مخاطب را به تأمل در عاقبت ستمگران فرامی‌خواند. این نمونه به‌روشنی نشان می‌دهد مرز میان کنش اظهاری و ترغیبی در روایت‌های قرآنی، اغلب سیّال و وابسته به سیاق است.

٤. ۲. ۲. کنش‌های ترغیبی: از امر و نهی تا استفهام انکاری

کنش‌های ترغیبی سوره نمل در سه صورت اصلی ظاهر می‌شوند: صیغه‌های امر و نهی صریح، دعوت و هشدار در بافت داستانی، و استفهام انکاری. در آیه پایانی سوره، (وَ أَنْ أَتْلُوَ الْقُرْآنَ) (نمل: ۹۲)، فعل امر «أَتْلُ» بر وجوب تلاوت قرآن دلالت دارد و کنش ترغیبی از نوع «دستور» است که خداوند با آن، پیامبر (ص) را به انجام کاری وامی‌دارد؛ ابن‌عاشور می‌نویسد این امر هم‌زمان بر وجوب تلاوت برای تبلیغ رسالت و بر جایگاه تلاوت به‌مثابه ابزار هدایت دلالت دارد (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰ق، ج۱۹: ۳۶۵). در داستان موسی، فعل امر «أَلْقِ عَصَاكَ» (نمل: ۱۰) کنش ترغیبیِ «دستور» است که با واکنش هراس موسی و سپس آرامش‌بخشیِ الهی «يَا مُوسَى لَا تَخَفْ» همراه می‌شود؛ توالیِ امر-واکنش-تسکین در این آیات، الگویی از تدرج بلاغی را نشان می‌دهد که با آموزه «تدرج در کلام» تفتازانی هم‌خوانی دارد (تفتازانی، ۱۴۱۸ق: ۲۸۵).

نمونه دیگری از کنش ترغیبی را می‌توان در صحنه مشورت ملکه سبا با اطرافیانش یافت. پس از دریافت نامه سلیمان، ملکه سبا با آنان به مشورت می‌نشیند:

(قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ) (نمل: ۳۲)

در این آیه، ملکه سبا با فعل «أَفْتُونِي» یک کنش ترغیبی از نوع «درخواست» را به اطرافیان خود صادر می‌کند و از آنان می‌خواهد در باره نامه سلیمان نظر مشورتی دهند؛ درخواستی که از خرد و تدبیر او، حتی در مقام پادشاهی، حکایت دارد (طبرسی، ۱۴۱۵ق، ج۷: ۲۶۴). جهت تطابق در این کنش از کلمات به جهان است و حالت روانی گوینده «تمایل» به شنیدن نظر دیگران است. نکته قابل توجه آن است که همین آیه، هم‌زمان حامل یک کنش تعهدیِ ضمنی نیز هست؛ زیرا ملکه سبا با گفتن «مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونِ» خود را متعهد می‌سازد که بدون حضور و نظر اطرافیانش، تصمیم نهایی را نگیرد — نمونه‌ای دیگر از هم‌نشینیِ دو کنش گفتاری متفاوت در یک آیه واحد.

در داستان حضرت صالح (آیات ۴۵-۵۳)، کنش‌های ترغیبی عمدتاً در قالب هشدار و انذار ظاهر می‌شوند. خداوند می‌فرماید:

(... قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) (نمل: ۴۶)

در این آیه، حضرت صالح با دو کنش ترغیبیِ متوالی، قوم خود را مخاطب قرار می‌دهد: نخست، استفهام انکاری و توبیخی «لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ» که قوم را به دلیل شتاب در درخواست عذاب سرزنش می کند و آنان را به تفکر در عاقبت کارشان فرامی‌خواند (طباطبایی، ۱۴۱۹ق، ج۱۵: ۳۹۸)؛ دوم، دعوت به استغفار «لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ» که کنش ترغیبیِ تشویق و امیدبخشی است. این الگو نشان می‌دهد کنش ترغیبی در قرآن، صرفاً در قالب امر خشک ظاهر نمی‌شود، بلکه با ترکیب توبیخ و امید، یک راهبرد اقناعیِ دوگانه شکل می‌دهد.

برجسته‌ترین نمونه کنش ترغیبیِ غیرمستقیم در سوره نمل، آیات موسوم به «أمّن» (نمل: ۶۰-۶۴) است. این آیات با طرح پرسش‌های بلاغی (أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ...) مخاطب را به تفکر در آفرینش فرامی‌خوانند و با استفهام انکاریِ تکرارشونده «أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ»، مشرکان را به چالش می کشند. از منظر کنش گفتاری، این آیات دست‌کم دو لایه دارند: لایه اظهاری که واقعیت‌های عینی مانند آفرینش آسمان‌ها و نزول باران را توصیف می کند، و لایه ترغیبی که در پس ظاهر استفهامی، دعوتی ضمنی به پذیرش توحید نهفته دارد (کمری، ۱۴۰۵). جرجانی در دلائل الاعجاز، تکرار ساختارهای تأکیدی در قرآن را از اسباب بلاغت می‌داند و می‌نویسد تکرار، در جایگاه تقریر و تثبیتِ معنا می‌نشیند (جرجانی، ۱۴۰۴ق: ۳۱۲)؛ تکرار پنج‌باره ساختار «أمّن» در این آیات، دقیقاً نمونه‌ای از این اصل بلاغی است که کارکرد ترغیبیِ اقناعی آن را دوچندان می‌سازد.

٤. ۲. ۳. کنش‌های تعهدی: وعده، وعید و سوگند

کنش‌های تعهدی سوره نمل در سه محور اصلی ظاهر می‌شوند: وعده‌های الهی به مؤمنان، وعیدهای الهی به کافران، و سوگندها یا وعده‌های شخصیت‌های داستانی. تفاوت بنیادین وعده الهی با وعده بشری آن است که وعده الهی تخلف‌ناپذیر است و قاطعیت آن فراتر از حالت روانیِ صرفِ نیت است (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۱۳۰-۱۳۲). نمونه‌ای گویا از کنش تعهدی در گفتار غیرالهی، سوگند حضرت سلیمان در آیه ۲۱ (لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ) است که با کارکرد تأکید بر قاطعیت پیامبر در اجرای عدالت، پیام نبوت را به‌صورت عملی و عینی به مخاطب منتقل می‌سازد. در این نمونه، آنچه در ظاهر تهدیدی شخصی می‌نماید، در تحلیل کاربردشناختی، کنش تعهدی است؛ زیرا گوینده (سلیمان) خود را ملزم به اقدامی در آینده می‌سازد، نه کنش ترغیبی که مخاطب را وادار به کاری کند. این تمایز، اهمیت توجه به «جهتِ عاملِ تغییر» (گوینده در برابر مخاطب) را در کدگذاری کنش‌های گفتاری نشان می‌دهد.

٤. ۲. ٤. کنش‌های اعلامی: آفرینش و قضاوت

کنش‌های اعلامی سوره نمل عمدتاً در دو محور تجلی می‌یابند: آیات تکوینی (آفرینش) و آیات تشریعی (قضاوت الهی در قیامت). در آیه ۶۰، فعل «خَلَقَ» یک کنش اعلامیِ تکوینی است؛ زیرا با خودِ گفتار، واقعیت آفرینش آسمان‌ها و زمین را اعلام و ایجاد می کند. از منظر سرل، این کنش با جهت تطابق دوگانه (هم از کلمات به جهان و هم از جهان به کلمات) و با شرط موفقیتِ قدرت مطلق الهی همراه است (سرل، ۱۳۸۷: ۶۹)؛ ویژگی‌ای که آن را از کنش‌های اعلامی بشری (مانند نام‌گذاری یا صدور حکم توسط یک مقام رسمی) متمایز می‌سازد، زیرا در کنش‌های اعلامی بشری، شرط

موفقیت به موقعیت نهادیِ محدود گوینده وابسته است، حال آنکه در کنش تکوینی الهی، اراده مطلق خداوند هرگونه شرط بیرونی را بی‌نیاز می‌سازد. در آیه ۶۴، فعل‌های مضارع «یُبْدِئُ» و «یُعِیدُ» نیز کنش اعلامیِ اعاده خلقت در قیامت را رقم می‌زنند که ابن‌عاشور آن را «بزرگ‌ترین دلیل بر امکان معاد» می‌داند (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰ق، ج۱۹: ۳۰۲). در محور دوم، آیه (وَ وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا) (نمل: ۸۵) کنش اعلامی است که حکم عذاب را بر کافران استقرار می‌بخشد.

٤. ۲. ۵. کنش‌های عاطفی: از شادمانی سلیمان تا هراس موسی

کنش‌های عاطفی سوره نمل، اگرچه کم‌ترین بسامد را دارند، از نظر کیفی نقش برجسته‌ای در ایجاد ارتباط عاطفی با مخاطب ایفا می‌کنند. در آیه ۱۹، واکنش حضرت سلیمان به سخن مورچه ((فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَ قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي...)) سه کنش عاطفیِ متوالی را در خود دارد: ابراز شادمانی («فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا»)، ابراز شکرگزاری («رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ»)، و ابراز خضوع («وَ أَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ...»). راغب اصفهانی «تبسّم» را «ضحک خفیف» معنا کرده و می‌نویسد تبسم سلیمان نشان‌دهنده شکرگزاری او از درک نعمت الهی بود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۱۸۵). این توالی سه‌گانه، از منظر بلاغی نمونه‌ای از «تدرج در بیان احساس» است. در نقطه مقابل، آیه ۲۰ ((فَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ)) کنش عاطفیِ ابراز تعجب را در پی دارد که به گفته برخی مفسران، هم‌زمان کارکرد ترغیبی هشداردهنده (تهدید ضمنی به هدهد) نیز دارد؛ این هم‌پوشانی، مصداقی دیگر از محدودیت روش‌شناختی یادشده در بخش پیشین است.

٤. ۳. کارکردهای بلاغی و گفتمانی: انسجام افقی و عمودی

فراتر از کارکرد هر کنش در سطح آیه، کنش‌های گفتاری سوره نمل در سطح کلان، انسجام گفتمانی سوره را نیز شکل می‌دهند. این انسجام را می‌توان در دو سطح افقی و عمودی بررسی کرد. انسجام افقی به پیوستگی معنادار میان آیات متوالی اشاره دارد؛ برای نمونه، در آیات ۱۹ تا ۲۱، زنجیره‌ای منسجم از کنش‌ها دیده می‌شود که با کنش عاطفی (تبسم و شکرگزاری سلیمان) آغاز می‌شود، با کنش اظهاری (تفقد پرندگان) ادامه می‌یابد، و با کنش تعهدی (سوگند به عذاب هدهد) به پایان می‌رسد. این توالی، از منظر بلاغی، مصداقی از «تدرج در کلام» است که تفتازانی آن را بازتاب مراعات حال مخاطب و آماده‌سازی نفس برای دریافت معانی سنگین می‌داند (تفتازانی، ۱۴۱۸ق: ۲۸۵)؛ در این آیات، ابتدا فضایی آرام و عاطفی شکل می‌گیرد، سپس فضای دقت و نظارت، و سرانجام فضای قاطعیت و شدت عمل. الگوی مشابهی در آیات ۶۰ تا ۶۴ نیز دیده می‌شود، جایی که تناوب منظم کنش اظهاری (توصیف نشانه) و کنش ترغیبی (دعوت به تفکر)، ریتمی گفتمانی می‌آفریند که تأثیرگذاریِ پیام را دوچندان می‌کند.

انسجام عمودی، ارتباط معنادار میان بخش‌های فاصله دارتر سوره را نشان می‌دهد. مضمون «هدایت و بشارت برای مؤمنان» که در آیه ۲ ((هُدًى وَ بُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ)) به‌صورت کنش تعهدیِ وعده بیان شده، در آیه ۹۲ ((فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ)) به‌صورت کنش اظهاریِ خبر از نتیجه هدایت بازتکرار می‌شود؛ این پیوند نشان می‌دهد وعده آغازین سوره در پایان آن به ثمر می‌نشیند و حلقه گفتمانی سوره را می‌بندد (طباطبایی، ۱۴۱۹ق، ج۱۵: ۳۶۳ و ۴۲۹). همچنین الگوی تکرارشونده در داستان‌های پیامبران — آغاز با کنش اظهاریِ روایی، ادامه با کنش ترغیبیِ دعوت و هشدار، و پایان با کنش اعلامیِ نجات مؤمنان و هلاکت کافران — انسجام عمودی نیرومندی میان این داستان‌ها ایجاد می‌کند و

بر ثبات سنت الهی در طول تاریخ تأکید می‌ورزد.

۵. کارایی و محدودیت‌های نظریه سرل در تحلیل قرآن

۵.۱ جایگاه یافته‌ها در پژوهش‌های کاربردشناسی قرآن

مقایسه یافته‌های این پژوهش با پیشینه موجود، هم همسویی‌هایی را آشکار می‌سازد و هم تفاوت‌هایی را که ناشی از ویژگی محتوایی سوره نمل است. باباعلمی‌میلانی و نویدی (۱۴۰۴) در تحلیل متن‌شناختی آیات اجتماعی قرآن، همانند یافته این پژوهش، نشان دادند کنش‌های اظهاری و ترغیبی در کنار یکدیگر، بیشترین سهم را در انتقال پیام‌های اجتماعی دارند؛ اما تفاوت در آن است که در سوره نمل، به دلیل حضور گسترده روایت‌های پیامبران، کنش تعهدی (وعده و سوگند) سهمی به‌مراتب بیشتر از آیات صرفاً اجتماعی دارد. خسروی و رضایی (۱۴۰۰) نیز در بررسی ۱۲۰ آیه اجتماعی، سلطه کنش اظهاری را با سهمی نزدیک به ۷۱ درصد گزارش کردند که به‌روشنی بالاتر از سهم آن در سوره نمل (۴۱ درصد) است؛ این تفاوت نشان می‌دهد سوره‌های داستان‌محور، به دلیل فراوانی گفت‌وگو میان شخصیت‌ها، طیف متنوع‌تری از کنش‌های گفتاری را در خود جای می‌دهند.

در سطح روش‌شناسی، پژوهش‌هایی مانند دسترنج و ذوالفقاری (۱۳۹۹) درباره سوره شمس، ذوالفقاری و دسترنج (۱۴۰۱) درباره ادعیه پیامبران، زارعی و حسینی (۱۴۰۲) درباره استفهامات سوره صافات، عابدی و کریمی (۱۴۰۱) درباره افعال امری سوره لقمان، ملاابراهیمی و سپهر (۱۴۰۲) درباره سوره یاسین، و مطوری (۱۴۰۰) درباره سوره مرسلات، غالباً بر یک یا دو نوع کنش گفتاری (عمدتاً ترغیبی و اظهاری) یا یک ساختار زبانی خاص (مانند استفهام) متمرکز بوده‌اند، نه بر کدگذاری هر پنج نوع کنش در تمام آیات یک سوره. رحمتی و حسینی (۱۴۰۴) و نوری و کریمی (۱۴۰۴) نیز این چارچوب را به متون غیرقرآنی (ادعیه و خطبه‌ها) تعمیم داده‌اند که نشان‌دهنده انعطاف‌پذیری نظریه سرل برای تحلیل گونه‌های مختلف گفتمان دینی است. در مقایسه با این پیشینه، ویژگی متمایز پژوهش حاضر آن است که با کدگذاری کامل و تطبیقیِ پنج بخش موضوعی سوره نمل، امکان مقایسه کمّی میان بخش‌های مختلف یک سوره واحد را فراهم آورده است؛ رویکردی که در پژوهش‌های پیشین کمتر به‌کار رفته است. سیدی و خلف (۱۳۹۲) نیز که به تحلیل زیبایی‌شناختی تصویرهای هنری در سوره فصلت پرداخته‌اند، بر بُعدی تأکید دارند (زیبایی‌شناسی) که نظریه سرل به‌تنهایی از تبیین آن ناتوان است؛ نکته‌ای که در ادامه این بخش، به‌عنوان یکی از محدودیت‌های نظریه سرل بازخواهد آمد.

۵.۲ کارایی و محدودیت‌های نظری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد نظریه کنش گفتاری سرل از چهار جهت، ابزاری کارآمد برای تحلیل قرآن کریم است. نخست، جامعیت و انسجام منطقیِ پنج‌گانه سرل امکان می‌دهد تمام آیات سوره نمل، بدون استثنا، در یکی از پنج دسته جای گیرند. دوم، تأکید نظریه بر قصدِ گوینده به مفسر کمک می‌کند اهداف بیان هر آیه را ورای صورت ظاهری آن دریابد؛ این ویژگی به‌ویژه در تحلیل کنش‌های گفتاری غیرمستقیم، مانند استفهام انکاری با کارکرد ترغیبی در آیات ۶۴-۶۰، سودمند است. سوم، تأکید بر بافت موقعیتی و شرایط موفقیت، مفسر را از تفسیرهای سطحیِ خارج از بافت

بازمی‌دارد. چهارم، هم‌پوشانی این نظریه با مفاهیم بلاغی عربی امکان گفت‌وگوی سازنده میان کاربردشناسی معاصر و بلاغت سنتی را فراهم می‌آورد؛ چنان‌که تأکید تفتازانی بر «مراعات مقتضای حال» با «شرایط موفقیت» سرل هم‌خوانی نزدیکی دارد.

با این‌همه، این پژوهش سه محدودیت جدی را نیز در کاربست نظریه سرل بر کلام الهی آشکار ساخت. نخست، غفلت از ابعاد متافیزیکی کلام الهی: نظریه سرل اساساً برای تحلیل کلام بشری طراحی شده و مفاهیمی مانند «تکوین» (آفرینش با گفتار، نظیر (کُنْ فَیَکُونُ)) و «علم مطلق» گوینده را که در آیات اعلامیِ سوره نمل (مانند آیه ۶۰) نمود می‌یابند، به‌خوبی توضیح نمی‌دهد؛ در این آیات جهتِ تطابق دوگانه است، ویژگی‌ای که در طبقه‌بندی استاندارد سرل جایگاه روشنی ندارد. دوم، نارسایی در تحلیل کنش‌های گفتاری جمعی (چندلایه): آیاتی مانند ۶۰ تا ۶۴ سوره نمل، هم‌زمان دارای کنش اظهاری، ترغیبی و عاطفی‌اند و تفکیک این لایه‌ها و انتساب هر آیه به یک دسته خاص، می‌تواند به کاهش عمق تحلیل بینجامد. سوم، کم‌توجهی به ابعاد زیبایی‌شناختی و هنری قرآن: نظریه سرل عمدتاً بر کارکرد ارتباطی زبان متمرکز است و به موسیقی، ایقاع و تصویرآفرینیِ قرآن — که خود موضوع مستقل علم بدیع و بیان است — کمتر می‌پردازد.

افزون بر این محدودیت‌های نظری، این پژوهش با محدودیت‌های روش‌شناختی نیز مواجه بود. طبقه‌بندی برخی آیات (مانند آیه ۲۰) میان دو یا چند دسته سرل، تا حدی به برداشت پژوهشگر از سیاق وابسته است و پژوهشگر دیگری با تکیه بر تفسیری متفاوت، ممکن است طبقه‌بندی دیگری ارائه دهد. همچنین کمبود گزارش‌های مستند درباره شأن نزول بسیاری از آیات سوره نمل — به‌ویژه آیات ادله توحید — تحلیل «بافت موقعیتی» را با دشواری مواجه می‌سازد. سرانجام، تمرکز این پژوهش بر یک سوره، تعمیم‌پذیریِ یافته‌ها به کل قرآن را محدود می‌کند؛ چه‌بسا الگوی توزیع کنش‌ها در سوره‌های مدنی، که عمدتاً به احکام فقهی می‌پردازند، تفاوت معناداری با الگوی به‌دست‌آمده در این پژوهش داشته باشد.

با توجه به این یافته‌ها، به نظر می‌رسد رویکرد مطلوب برای تحلیل کاربردشناختی قرآن، نه جایگزینیِ روش‌های تفسیری سنتی با نظریه سرل، بلکه تلفیق این دو است؛ رویکردی که در آن، نظریه سرل ابزاری برای کشف لایه‌های پنهانِ کارکرد ارتباطی آیات فراهم می‌آورد و علوم بلاغی سنتی، ابعاد زیبایی‌شناختی و معنایی‌ای را می‌افزاید که نظریه سرل به‌تنهایی قادر به تبیین آن‌ها نیست.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بر اساس یافته‌های این پژوهش، سوره نمل در ساختار ارتباطی خود، بر پایه کنش‌های اظهاری (۴۱٪) بنا شده است که با هدف تبیین حقایق و اصول توحیدی ارائه می‌گردند؛ اما این کنش‌ها به‌طور مستمر با کنش‌های ترغیبی (۳۵٪) پیوند خورده‌اند تا مخاطب را به سوی ایمان و عمل صالح سوق دهند. تحلیل توزیع این کنش‌ها در بخش‌های مختلف سوره نشان داد که روند گذار از «تبیین حقایق» به «فراخوان عملی»، با منطق موضوعی سوره کاملاً همسو است. همچنین، یافته‌های کیفی نشان داد که کلام الهی در این سوره از ویژگی «چندلایگی کنش‌ها» برخوردار است؛ یعنی بسیاری از آیات، فراتر از یک عملکرد ساده، ترکیبی از چندین کنش گفتاری را به‌طور هم‌زمان ایفا می‌کنند که این امر به انسجام گفتمانی سوره کمک شایانی می‌کند. در نهایت، اگرچه نظریه سرل ابزاری کارآمد برای کشف کارکردهای ارتباطی

است، اما برای تحلیل دقیق ابعاد متافیزیکی کلام الهی، باید در تعامل با دانش بلاغت سنتی مورد استفاده قرار گیرد.

بر پایه این یافته‌ها، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی این چارچوب کدگذاری را در سوره‌های مدنی نیز به کار بندند تا امکان مقایسه الگوی کنش‌های گفتاری میان سوره‌های مکی و مدنی فراهم آید. همچنین توسعه چارچوبی تلفیقی که به‌طور صریح، مقولات بلاغی (خبر، انشا، اغراض ثانویه) را با پنج‌گانه سرل نگاشت کند، می‌تواند ابزار دقیق‌تری برای تحلیل آیات چندلایه فراهم آورد. سرانجام، به‌کارگیری روش‌های کدگذاریِ چندنفره (با محاسبه ضریب توافق میان کدگذاران) در پژوهش‌های آتی، می‌تواند اعتبار روش‌شناختیِ این نوع تحلیل را تقویت کند.

۷. منابع

- قرآن کریم

۱. ابن‌عاشور، محمد طاهر (۱۴۲۰ق). التحریر و التنویر من التفسیر (ج۱۹). بیروت: مؤسسة التاریخ العربی.

۲.باباعلمی‌میلانی، زهره؛ نویدی، عبدالوحید (۱۴۰۴). «تحلیل متن‌شناختی آیات اجتماعی قرآن کریم بر اساس نظریه کنش گفتاری جان سرل». نشریه تحقیقات کاربردی در حوزه قرآن و حدیث، ش۲، ص۱-۲۰.

۳.تفتازانی، سعدالدین (۱۴۱۸ق). المطول فی شرح تلخیص المفتاح. بیروت: دارالکتب العلمیة.

۴.جرجانی، عبدالقاهر (۱۴۰۴ق). دلائل الإعجاز. بیروت: دارالکتب العلمیة.

۵.حسینی، سکینه؛ اسلامی، اسماعیل؛ باوان‌پوری، مسعود (۱۴۰۲). «تحلیل آیات داستان نوح (ع) با تکیه بر نظریهٔ کنش گفتاری سرل». مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم، ش۴، ص۴۱-۵۶.

۶.خسروی، مهدی؛ رضایی، مریم (۱۴۰۰). «بررسی و تحلیل کنش‌های گفتاری در آیات اجتماعی قرآن». دوفصلنامه مطالعات قرآنی، ش۲۴، ص۷۵-۹۸.

۷.دسترنج، فاطمه؛ ذوالفقاری، محسن (۱۳۹۹). «تحلیل ساختار سورهٔ شمس بر مبنای نظریهٔ کنش گفتاری جان سرل». فصلنامه پژوهش‌های ادبی‌قرآنی، ش۲، ص۶۵-۸۸.

۸.ذوالفقاری، محسن؛ دسترنج، فاطمه (۱۴۰۱). «تحلیل کنش‌های گفتار ادعیه پیامبران در قرآن کریم براساس نظریهٔ جان سرل». پژوهش‌های زبان‌شناسی، ش۱۸، ص۱-۲۵.

۹.راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن (تحقیق صفوان عدنان داودی). دمشق: دارالقلم.

۱۰.رحمتی، محمد؛ حسینی، سید مهدی (۱۴۰۴). «تحلیل کاربردشناختی دعای ابوحمزه ثمالی با تکیه بر نظریه کنش گفتاری سرل». سراج منیر، ش۵۰، ص۵۵-۷۸.

۱۱.زارعی، عاطفه؛ حسینی، سید محمدرضا (۱۴۰۲). «تحلیل استفهامات سوره صافات بر اساس نظریه کنش گفتاری سرل». مطالعات ادبی متون اسلامی، ش۱۵، ص۵۵-۷۲.

۱۲.سرل، جان (۱۳۸۷). افعال گفتاری، جستاری در فلسفه زبان (ترجمه محمدعلی عبداللهی). قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱۳.سیدی، حسین؛ خلف، حسن (۱۳۹۲). «تحلیل زیبایی‌شناختی تصویرهای هنری در قرآن (مطالعه موردی سوره فصلت)». پژوهش‌های ادبی‌قرآنی، ش۲، ص۳۹-۶۰.

۱۴.صانعی‌پور، محمدحسین (۱۳۹۵). مبانی تحلیلی کارگفتی در قرآن کریم. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۱۵.صولتی، سمیه؛ صادقی، شیوا؛ زینی‌وند، تورج (۱۴۰۲). «واکاوی برساخت گفتمانی داستان حضرت سلیمان (ع) در سورۀ نمل با تکیه بر نشانه‌های معناساز مایکل هلیدی». پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ش۲، ص۴۳-۶۲.

۱۶.طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۹ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج۱۵). بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

۱۷.طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۵ق). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (ج۷). بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.

۱۸.عابدی، محسن؛ کریمی، محمد (۱۴۰۱). «تحلیل افعال امری در سوره لقمان با تکیه بر کنش گفتاری سرل». پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ش۳، ص۷۵-۹۴.

۱۹.عبداللهی، مهدی (۱۳۸۷). نظریه کنش از دیدگاه جان سرل. قم: نشر کتاب طه.

۲۰.کمری، الهه (۱۴۰۵). «بررسی زبان‌شناختی سورۀ نمل در چارچوب نظریۀ کنش گفتاری سرل». سامانه مدیریت نشریات علمی.

۲۱.مطوری، حسین (۱۴۰۰). «تحلیل سوره مرسلات بر پایه نظریه کنش گفتاری». آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، ش۱۳، ص۲۰۱-۲۱۹.

۲۲.مکارم شیرازی، ناصر؛ امیری، محمدحسین؛ حسینی، علی (۱۳۷۱). تفسیر نمونه (ج۱۵). تهران: دارالکتب الاسلامیة.

۲۳.مک‌دانل، دایان (۱۳۸۱). مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان (ترجمه حسینعلی نوذری). تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.

۲۴.ملاابراهیمی، عزت؛ سپهر، ابوالفضل (۱۴۰۲). «تحلیل سوره یاسین با استفاده از نظریه کنش گفتاری جان سرل». مطالعات تأویلی قرآن، ش۷، ص۱۳۵-۱۵۸.

۲۵.نوری، سید رضا؛ کریمی، محمد (۱۴۰۴). «تحلیل متن‌شناسی گفتگوی امام علی (ع) با گروه خوارج بر اساس نظریه کنش گفتاری سرل». سراج منیر، ش۵۰، ص۲۵-۴۸.

۲۶.هاشمی، احمد (۱۳۷۸). جواهر البلاغة. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

27. Austin, J. L. (1962). How to Do Things with Words. Oxford: Oxford University Press.

28. Searle, J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press.

29. Searle, J. R. (1975). "Indirect Speech Acts". In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), Syntax and Sem antics Vol. 3: Speech Acts (pp. 59–82). New York: Academic Press.

پیوست: خلاصه کدگذاری کنش‌های گفتاری به تفکیک مضمون

جدول زیر، خلاصه کدگذاریِ آیات شاخص هر یک از پنج نوع کنش گفتاری را — بر پایه محدوده آیات و مضمون غالب هر بازه — نشان می‌دهد. این جدول، چکیده‌ای از کدگذاری کامل آیه‌به‌آیه است که مبنای جدول‌های ۱ و ۲ در متن اصلی مقاله قرار گرفته است.

و ۲ در متن اصلی مقاله قرار گرفته است.

مضمون غالب	آیات شاخص	نوع کنش
جملات خبری، داستان‌های تاریخی، اخبار از قیامت	۳-۱، ۶۴-۶۰، ۱۴-۷، ۴۴-۱۵، ۵۸-۴۵، ۸۷-۸۳	اظهاری
افعال امر و نهی، استفهام انکاری، دعوت و هشدار	۱۰، ۱۲، ۳۱، ۹۳-۹۲، ۲۰، ۶۴-۶۰، ۴۶-۴۵	ترغیبی
وعده‌های الهی، وعیدهای الهی، سوگند و وعده پیامبران	۳-۲، ۸۵-۸۳، ۲۱، ۲۷، ۷	تعهدی
آیات تکوینی (آفرینش)، قضاوت الهی در قیامت	۶۴-۶۰، ۸۵	اعلامی
شکرگزاری، تعجب، توبه، ترس	۱۹، ۲۰، ۴۴، ۱۰	عاطفی

جدول ۳. خلاصه کدگذاری کنش‌های گفتاری به تفکیک آیات شاخص و مضمون غالب (منبع: یافته‌های پژوهش)